

Хуморът и сатирата през социализма: между отричането и утвърждаването на режима

Петя Вълкова Вълкова, докторант

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

petyavvulkova@gmail.com

Humor and satire during socialism: between the denial and the validation of the regime

Petya Valkova Valkova, PhD student,

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Abstract: *Humor and satire within the socialist regime in Bulgaria are a large and very poorly studied topic, which can be considered to fit into the issue of art during socialism in general, but also goes beyond this field with the specific characteristics of this art. The proposed article aims to trace the conflicting existence of humor and satire during the country's communist past, their various uses by the communist government, but also their critical potential directed against it. The article hypothesizes that the ambivalent situation of humor and satire during the communist regime is due to the nature and goals of this type of work, which are perceived in a similar way by both the authors themselves and the government - just like criticism. Such criticism, even if not directly directed at politics, is usually associated with certain social ills and human vices. These characteristics of humor and satire make their adaptation to the regime a particularly interesting topic.*

In order to analyze how humorous creativity is influenced by the various processes that affect the country during the period, the objects of the study were selected newspaper "Starshel" (Hornet) and the House of Humor and Satire in Gabrovo, which will be considered as specific spaces for humor and satire, testifying to the attitude of the authorities towards humorous creativity in the different periods of the regime. The choice of objects of research presupposes a focus on two directions of humorous creativity: literature and especially the genres of humorous epigrams and feuilletons, as well as the fine arts - mainly caricatures, but also some plastic works.

Keywords: *humor, satire, socialism in Bulgaria, criticism, mockery, denial, validation*

Резюме: *Хуморът и сатирата в рамките на социалистическия режим в България представляват голяма и много слабо изследвана тема, за която може да се приеме, че донякъде се вмести в проблематиката за изкуството през социализма изобщо, но и надхвърля това поле със специфичните характеристики на това изкуство. Този текст*

цели да проследи конфликтното съществуване на хумора и сатирата през комунистическото минало на страната, различните им употреби от властта, но и критичния им потенциал. Статията прокарва хипотезата, че амбивалентната ситуация на хумора и сатирата по време на комунистическия режим се дължи на същността и целите на този тип творчество, които се възприемат по сходен начин както от самите автори, така и от държавното ръководство – а именно като критика. Подобна критика, дори и да не е пряко насочена към политиката, обикновено е свързана с определени обществени недъзи и някои човешки пороци. Тези характеристики на хумора и сатирата правят адаптирането им към режима особено интересна тема.

За да се анализира как хумористичното творчество се повлиява от различните процеси, които засягат държавата през периода, за обекти на изследването са подбрани вестник „Стършел“ и Домът на хумора и сатирата в Габрово, които ще бъдат разглеждани като специфични пространства за хумор и сатира, свидетелстващи за отношението на властта към хумористичното творчество в различните периоди на режима. Изборът на обекти на изследването предполага съсредоточаване върху две направления на хумористичното творчество: литературата и най-вече жанровете на хумористичните епиграми и фейлетони, както и изобразителното изкуство – основно карикатурите, но и някои пластични произведения.

Ключови думи: хумор, сатира, социализъм в България, критика на властта, осмиване, утвърждаване, отхвърляне

Хуморът и сатирата през първото десетилетие от управлението на БКП

С установяването на комунистическата власт в страната се налага строг контрол върху цялата творческа индустрия, която бива мобилизирана в служба на пропагандата. Въвличането на хумора и сатирата в този процес обаче не е така безпроблемно, защото общото схващане е, че тяхната основна задача е да критикуват, като произвежданата критика е преди всичко обществено-политическа. И тъй като социалистическата власт няма как да допусне да бъде публично критикувана, нито пък да забрани това творчество, решението е критичната и изобличителна природа на хумора и сатирата да се насочи не към проблемите на новоустановената власт, а към онова, което клати нейните устои – реакционните елементи, неспазването на новите изисквания от всякакъв порядък и всевъзможни „остатъци“ от все още твърде близкото минало. Още през този ранен период е ясно колко голямо пропагандно влияние може да има осмиването. Така още през 1946 година ЦК на БКП започва да издава вестник „Стършел“, който за разлика от множество хумористични периодици продължава да излиза и до днес. В първите години от съществуването на вестника са очевидни неговите изобличителни амбиции, макар и не

малка част от заглавните страници на различни броеве – украсени с портретите на Сталин, Димитров, поздрав за Деня на труда, 8. март и прочее добре познати образи – да наподобяват тези на вестник „Работническо дело“ например. Така изпълнявайки (впрочем почти до самия край на социализма) и тези директни пропагандни задачи, вестникът се заема с осмиването на всичко, което по някакъв начин пречи на партията, както външно, така и вътрешно. Страниците на популярния хумористичен вестник в първите негови години са изпълнени със зловещи карикатури на събирателния образ на Америка, но същевременно са осъждани остро и т.нар. „зози“ и „джонита“, които се възхищават и се опитват да подражават на американската култура. Америка и всичко свързано с нея ще остане централна тема чак до средата на 80-те години. Любовта към труда следва да е една от основните черти на социалистическия гражданин и „Стършел“ ще подиграва и порицава мързела постоянно и под всякаква форма, впрочем „зозите“ и „джонитата“ са представяни и като много мързеливи, но и комбиниращи с това други пороци, също осъждани в материалите във вестника, като тютюнопушенето и пианството. Мързеливи са също и тези, които не възприемат наложената политическа система. Една от основните задачи на вестника обаче е да се изправи срещу онези, които ощетяват обществото и най-вече държавата и в това именно се корени същинската критика, с която се заема „Стършел“. В този тип материали се обявяват директно имената преди всичко на дребни районни управници, ръководители на ТКЗС-та в различните региони на страната, а техните злоупотреби биват осмивани. Това е особено важен и много добре усвоен механизъм за овладяване на критичната природа на сатирата. Във вестника, за разлика от повечето съществуващи през социализма медии, животът в рамките на режима не се представя като напълно лишен от каквито и да е проблеми и неизправности. Проблеми има, но за тях никога не са отговорни висшите органи на властта и още по-малко самата социалистическа система, а са посочвани с имената си отделните лица, които са си позволили да злоупотребят с условията, които системата предоставя. През годините посоката на тази критика ще търпи леки изменения, но това ще остане основният принцип на критикуване. Важно е да се спомене, че тази критика обикновено е следствие от сигнали на читателите и през годините те се обособяват в различни рубрики, като тази задача на вестника, начинът, по който се изпълнява, а също и резултатите от нея, ще занимават свързаните с него лица през целия изследван период. Това, което е характерно

за този специфичен тип критика от годините преди десталинизацията – период от социалистическото управление, свързан с изключително много репресии от страна на държавата – е създаването на общо усещане, че никоя злоупотреба, немарливост, „тъмна сделка“ и прочее не остават скрити и ненаказани от народната власт, дори и при наличие на партиен билет в ръцете на извършителя. Във връзка с това внушаване на страх се появява през тези ранни години и Киро Торука. Той е събирателен образ на хората, които не се доверяват на властта, а вярват на слухове – в кратките разкази с негово участие, краят му обикновено е фатален. Вестникът насочва своята критика и към водещи политически личности. През първата година от своето създаване основна фигура, подложена на осмиване под всякакви форми в „Стършел“, е председателят на БЗНС Никола Петков, който още същата година бива осъден на смърт. Вестникът не пропуска да представи иронично дори самите процеси, на които това се случва, а за да го делегитимира в още по-голяма степен, го нарича често Колчо Петков. По аналогичен начин югославският лидер, който до средата на 50-те години е главна фигура за вестника, може да се срещне например като Тито Бандита или Тито Искаротски.

Хуморът и сатирата в процеса на десталинизация: необходимата, но и опасна критика

След смъртта на Сталин през 1953 година в социалистическите страни започва постепенно да се разгръща един особен процес на преустройство на политическата система, наричан от идеолозите на социализма „борба за преодоляване култа към личността“, по-късно познат като процес на десталинизация. Още от същата година нататък във вестник „Стършел“ започват да се откриват в някаква степен следите от този процес, например чрез множеството материали, свързани с намаляването на цените на някои стоки. Всички смешки, свързани с Тито изчезват през 1955 година, когато се възстановяват отношенията с Югославия, а през 1957 година се появява дори рубрика с югославски хумор. Темите за необходимостта от критика и самокритика започват да заемат все по-важно място на страниците на вестника, което е отражение на дебатите, случващи се във високите редици на партията, защото необходимостта от критика и самокритика стои в основата на преодоляването на култа към личността. Вълко Червенков през 1954 година ще обърне внимание на вестниците, които все още поддържат тази

практика, че „най-силно е развита критиката и самокритиката в ЦК и трябва да се внедри навсякъде“ (ЦДА, Ф. 1Б, оп 15, а. е. 640). Така с постулирането на нуждата от критика, която е същностна характеристика на хумора и сатирата, логично се създават предпоставки за по-голямата свобода на тези жанрове. Същевременно с процесите на десталинизация започва и известна либерализация в областта на изкуството и културата, свързана със премахване в голяма степен на предишната идеологическа догматичност и с утвърждаването на ново поколение творци. Така след провेलния се през 1956 година Априлски пленум вече ще започне да се обсъжда активно художественото ниво на хумора и сатирата, допустимата критика към властта, огромното значение и обществена необходимост от развиване на хумористичните жанрове. Съвсем логично и материалите, които се поместват в хумористичния вестник на партията, също ще се радват на повече внимание от преди. Асен Босев, който е главен редактор на в. „Стършел“ през първата половина на 60-те години, в свои беседи заявява, че любовта към хумора и сатирата е отличителна черта на българина. Той започва беседите си, коментирайки силата на критичността в хумора и художественото ниво на родната продукция в това отношение по следния начин: *„казано е: ако искаш да отречеш нещо, осмей го. Но ние не успяваме да осмеем това, което искаме да отречем“* (ЦДА, Ф. 1991, оп. 1, а. е. 313, л. 1). Основните пречки пред развитието на жанра той вижда у самите автори, които често са плахи и нерешителни или са просто неумели. Той посочва и конкретните задачи, които са поставени пред хумора и сатирата и в частност пред самия вестник, набелязани в решение на Политбюро на ЦК на БКП от 1961 година: *„вестникът със средствата на хумора и сатирата трябва да води борба за решаване на актуалните политически, стопански и културни задачи, да утвърждава новото, прогресивното в живота, да воюва срещу всичко, което спъва нашето движение напред, да критикува, осмива и бичува отрицателните явления в нашето общество, които пречат на борбата на народа за ускорено икономическо развитие на страната. Острието на критиката да бъде насочено против проявите на консерватизъм, бюрократизъм и догматизъм, против тунейдството, презрителното отношение към физическия труд, угодничеството, ходатайствата, против всякакви буржоазни остатъци в съзнанието и бита на хората, за утвърждаване на комунистическите възгледи и поведение в нашето общество. Пред сатирата и хумора се поставят важни задачи за осмиване и жигосване на*

империалистическата агресивна политика, упадъчната култура на запада и др.“ (ЦДА, Ф. 1991, оп. 1, а. е. 313, л. 2-3) В заключение коментира и градивността на сатиричната критика, която често довежда до значително подобрене, поради което смята, че *„сатирата може да бъде провъзгласена за строителка на социализма и то от най-сръчните и най-харните“* (ЦДА, Ф. 1991, оп. 1, а. е. 313, л. 4). Това е показателно за промяната на отношението към хумора и сатирата, които започват да изглеждат във все по-голяма степен като възможност, отколкото като заплаха за стабилността на режима. Посоката на тяхната критичност обаче, както става ясно, е отново същата – засягат се само онези прояви, които представляват някаква форма на злоупотреба и ощетяване на държавата, защото в този период на постулиране на необходимостта от критика и използването на хумора и сатирата като основно художествено средство, в това направление съществува в голяма степен и страх от възможността тази критика да се насочи към недостатъците на самата система. Показателно в това отношение е проведеното през 1961 година съвещание на Съюза на българските журналисти във връзка с въпросите на хумора и сатирата в родния печат, където с цел преодоляване на тази опасност, се извеждат специфичните характеристики на чувството за хумор и остроумието през социализма. Те са следните: *1. Чувството за хумор предполага висши естетически идеали у остроумния човек. Иначе то ще се превърне в пошлост, в цинизъм, в простащина, във всичко, което ние определяме с понятието жълт хумор. 2. Чувството за хумор предполага / и в това е може би неговата най-специфична черта/ жив, остър ум, способен бързо, бихме казали мигновено, мълниеносно да схваща противоречията в действителността. И не само да ги схваща, но и силно да ги изостря, така че да се усети, да стане нагледен комизъмът, скрит в противоречието. 3. Чувството за хумор е немислимо без критично развит ум, без критична насоченост на емоционалната духовна същност на човека. При това тази критична насоченост трябва да се крепи на определени най-прогресивни за времето идейни позиции. Иначе хуморът ще се изроди в nihilизъм, в отричане и очерняне на всичко и всички. 4. Чувството за хумор предполага освен жив, остър и критичен ум, още и асоциативен ум, способен на богати, разнообразни и неочаквани съпоставяния и оценки* (ЦДА, Ф. 158, оп. 10, а. е. 74, л. 7-8). Както е видно от тези четири изисквания, критичността на хумора – основна негова черта – продължава да изглежда едновременно необходима и особено ефективна форма за

справяне с нежеланите явления в обществото, но и изключително деликатно и опасно звено на родната художествена продукция. Въпросното съвещание обсъжда преди всичко фейлетоните, публикувани в печата, като общото мнение е, че те не успяват да обхванат главните теми на тогавашната действителност, защото пропускат злободневната тематика. Петър Незнакомов на съвещанието изнася свой доклад по въпроса за хумора и сатирата в печата, разглеждайки вестник „Стършел“, на който към този момент е заместник главен редактор. Той очертава няколко централни проблема на вестника, между които: ограничените теми на писателите, сътрудници на изданието, които осмиват единствено слабостите в тяхната среда, както и нежеланието на щатните служители да посещават провинциалните градове. Всичко това е причина за: *„умората от хумора, липсата на теми и сюжети, смученето от пръстите. Отслабената връзка с живота доведе и до отслабване на партийната атмосфера в редакцията, до разпуснатост на ръководството и на целия колектив, до силно снижаване на творческата и служебна дисциплина“* (ЦДА, Ф. 1271К, оп. 1, а. е. 142, л. 47). На свой ред като резултат от тези проблеми се стига до занижаване на идейно-художественото ниво на вестника, до зачестяване на „политическите грешки“ и в крайна сметка – до смяна на част от ръководството. Друг доклад по темата изнася и Иван Коджахристов, който също работи в редакцията. Той посочва като основно постижение на журналистите в изданието култивирането на качества като самокритичност, скромност, безпощадност към своите недостатъци и уважение към преценките на читателя. Коджахристов изброява и характерните за страниците на вестника сезонни теми: сеитба, жътва, торене, плевене и т.н., които според него са необходими, но недостатъчни, тъй като не могат да си осигурят необходимото разнообразие и пълнота. Наред с успехите той отбелязва и редица проблеми: неспособността за степенуване на темите, което води до „тематична монотонност и баналност“, липсата на жанрово разнообразие, както и слабостите от чисто художествено естество. Критичните материали срещу конкретни злоупотреби Коджахристов определя като успешни, но от друга страна отбелязва необходимостта от проследяване на резултатите от тях, което все още не е станало практика. Той коментира и голямата полза от карикатурата, но уточнява, че и в това отношение се наблюдава еднообразие на темите. Като заключение Коджахристов потвърждава изводите, отнасящи се до по-ранните години на вестника, че в крайна сметка тематичното разнообразие

липсва, а „боят е все върху една и съща категория хора – бой по ръководители и отговорници, като че ли ръководителите са единствените виновници за неблагоприятията в завода, в МТС или кооперативното стопанство“ (ЩДА, Ф. 1271К, оп. 1, а. е. 142, л.66).

Би могло да се каже, че тези дебати намират в известна степен своето отражение във вестника през следващите години. „Боят върху ръководители и отговорници“ не се преустановява, но към края на 1961 година рубриката „Бате Стършеле“, отредена именно за тази цел, отпада от вестника, а количеството на този тип материали намалява, като в същото време започват да се появяват и критични материали, свързани с друг тип нередности, за които не се посочват поименно отговорниците. Така например чакането на опашка пред магазините и оскъдният асортимент стават все по-разпространени сюжети, както и проблемите с модната конфекция, които се изразяват в липсата на размери, цветове, модели, а също и в конкретни слабости – например, че в България плат „Палмерстон“ тежи 1200 гр. на метър, а в другите страни тежи 900 гр. и т.н. Все пак подобни материали не изобилстват и значително отстъпват по количество на материалите, обвиняващи в злоупотреба със служебно положение, лошо стопанисване на техника и животни, ходатайство, мързел и прочее, а критиката към вътрешната и външната американска политика не се изменя много през годините нито количествено, нито съдържателно. По отношение на ползите от критиката през 1967 година изследваният вестник провежда анкетно проучване, с което събира информация за това дали читателите смятат медиите за ефикасно оръжие срещу нередностите. Резултатите от него са публикувани в брой 1112 на вестника и от тях става ясно, че 48,3% от участвалите в проучването не смятат критиката за ефикасна, 59,9% предпочитат да критикуват хора в зависимост от служебното си положение и приятелските връзки (тоест не насочват критиката си към по-висшестоящи). По отношение формата на критикуване най-предпочитано е изказването на критика по време на събрание или анонимно, но все пак 47,6% от анкетиранияте предпочитат да замълчат при установяването на дадена нередност, а като причина за това 33,9 % посочват, че критиката им няма да има резултат, като 22,9% биха замълчали поради страх от властта на виновните за тази нередност, а накрая 93,9 % споделят, че след критични изказвания са имали неприятности с ръководителите си. Колкото и песимистични да са резултатите от проучването, те свидетелстват за това, че в

действителност започват да се полагат усилия за проследяване на ефекта от критичните материали с конкретни обвинения, каквито бяха препоръките на цитираното по-горе съвещание на СБЖ. Показателно за това, че се осъзнава необходимостта от развиване и разпространение на хумористичните жанрове и възможните ползи, които носят те на обществото, е обстоятелството, че като финал на съвещанието от отдел „Фейлетони, хумор и сатира“ и Информационно-културния отдел на СБЖ излизат с предложения за организиране занапред на районни съвещания на Съюза за разглеждане на състоянието на хумора и сатирата в местните вестници, на които централните вестници като „Стършел“ трябва да оказват съдействие. На свой ред журналистическите дружества трябва да организират събрания за разглеждане на основните въпроси и препоръките, дадени на съвещанието, както и да съдействат на редакционните ръководства за изпълнение на задачите във връзка с мерките за подобряване на хумора и сатирата в отделните издания.

Габрово като столица на смеха

60-те години са началото и на други важни процеси, отнасящи се до хумора и сатирата в НРБ. През 1959 година град Габрово бива обявен за окръжен център. По това време сред окръжните градове в страната има своеобразно състезание за набиране на популярност, в което всеки окръжен център се стреми да изгради свой оригинален и атрактивен образ с цел по-добро финансиране от страна на държавата. Габрово също се включва в тази надпревара, като местното управление се заема със задачата да наложи представата за града като столица на хумора. Основанията за това са две – от една страна, отдавна придобитата слава на местните жители като особено пестеливи хора е сред основните неща, които правят града разпознаваем, от друга страна, стоят карнавалните шествия, характерни за града преди 9-ти септември. Тази информация е важна, защото е необходимо да се има предвид, че утвърдената през годините представа за Габрово като столица на хумора, както и възникването в началото на 70-те години на Дома на хумора и сатирата, има своите корени още от края на 18. век, но все пак в голяма степен се оказва последствие от определени държавни политики. Така в средата на 60-те години в града започва да се събира и издава габровски хумор и да се провежда Седмица на хумора и сатирата, чиято популярност ще я превърне в последствие и в Международен фестивал на хумора и сатирата. Към края на това десетилетие вече съществува и идеята за създаване в

Габрово на „дом на габровските хумористи“ по идея на съветския творец Дмитрий Николаев, който гостува на фестивала през 1968 година. За основни отговорници за развиването и реализирането на подобна инициатива се смятат Веселин Василев, Михаил Михов и преди всичко Стефан Фъртунов, който е и един от най-активните популяризатори на Габрово като столица на хумора. Домът на хумора и сатирата е създаден през 1972 година, а Фъртунов е назначен за негов пръв директор и заема този пост до 1990 година (Боева, 2007: 12 - 14). Институцията не възниква по инициатива на БКП, какъвто е случаят със създаването на вестник „Стършел“, но успехите, които жъне през следващите години, много бързо насочват вниманието на партията към Габрово. Още през 1973 година се провежда първото биенале на карикатурата и малката сатирична пластика, на което са поканени творци от цял свят, включително от капиталистическите страни. Идеята за поява на западни хумористични образци обаче не е съгласувана с партийното ръководство и довежда до остри реакции. Ето какво си спомня Стефан Фъртунов по въпроса: *„Дойде обаче един момент, когато в ЦК на БКП разбират, че в Габрово се организира международна изложба на карикатурата. Тръгват реакции и вайкания: „Кой им разреши да я правят? Какво ще стане сега? И тя международна! Сега врагът ще дойде, ще използва тази форма, ще напълни България с критични материали срещу Партия, срещу система и т.н Как може такова политическо недоглеждане!“* Голям скандал! Дойдоха трима представители от ЦК. Тоговашиният Секретар на ОК на БКП в Габрово Трифон Пашов – новак, тъкмо станал секретар. Натиснали го много яко: *„Къде отиваш ти бе, какъв си Първи секретар като си допуснал легална възможност да напълним България с критични материали!?“* Хващат двама-трима отговорници на Габровски окръг: *„Къде сте спали? Какъв е тоя Стефан Фъртунов? Не знаете ли, че за да се организира международна изява, особено с капиталистическо участие, трябва да има решение на Политбюро?!“* Аз не съм знаел това, а и съм благодарен на съдбата, че не сме го знаели, защото ако бяхме ги питали, нямаше да го разрешат. Викат ме, разпитват ме. Казах им: *„Не съм знаел. Откъде да знам, че трябва решение на ЦК. Но разберете, че статутите са пуснати, поканили сме всички тези остри пера. Представяте ли си какво ще стане, ако сега пуснем писмо, че се отказваме?“* Автори от цял свят бяха изпратили рисунките си и очакваха резултатите от конкурса. Прекъсне ли се процесът, това би означавало, че българската цензура слага

савак, че не допуска участие от западните страни, източните не са страшни. Международен скандал! Тези от Съветския съюз не са страшни, но как ще спрем участниците от западните страни? Ще влезем в медиите, ще бъдат отправени хули срещу България, ще усложним още повече ситуацията. Аз не мога да поема такава отговорност. Ако се получат крайно критични неща, ще ги спираме в крачка. Гледат ме, чудят се, съгласиха се накрая с мен и ме възприеха като спасител“ (Фъртунов, 2007: 94). Като стратегия за справяне с вълнението, което предизвиква международният характер на биеналето у партията, за жури на конкурса се назначават световно признати карикатуристи от Франция, Дания, СССР и Полша, които са комунисти или привърженици на социалистическата идея. Комитетът за култура също има особено благоприятна роля за приемането на тези мероприятия, чийто успех в последствие ще трансформира тези притеснения в едни сериозни амбиции от страна на социалистическата власт.

Новите хоризонти пред хумористичното творчество от 70-те години нататък

През 70-те години интересът към хумористичните жанрове все повече се задълбочава. За периода от 1970 – 1972 година са провеждани мащабни социологически проучвания върху отношението на обществените групи към формите и жанровете на хумора и сатирата, застъпени във в. "Стършел". От обобщените данни, които са налични за 1972 година, става ясно, че вестникът е предпочитан от семейните хора. Той е недостатъчно популярен сред нискоквалифицираните работници, преобладаващият редовен читател е със средно образование, основната група редовни читатели са членове на ДКМС. Редовните читатели сравнително по-често пишат критични дописки и писма до средствата за масова информация и държавните институти, а болшинството от тях дават висока оценка за обществената роля на вестника. За редовните читатели се посочва още, че показват по-голям вкус към шегата и минават за веселяци: „Вестникът си е „изработил“ такъв тип манталитет, който ние тук го виждаме с всички характерни изяви на редовния читател. Тоест че по отношение на тяхното чувство за хумор, благоприятно отношение към критиката и активност към социалните проблеми първичен е самият хумор и в частност вестника и именно той ги е подготвил за такава именно изява на личността им

(ЦДА, Ф. 322Б, оп. 1, а. е. 33, л. 33). По отношение на динамиката и разнообразието на материалите във вестника и най-вече критиката, която трябва да генерира той, би могло да се каже, че през това десетилетие не настъпват особени промени. Критиката има същата насоченост, както и през изминалите години, като се добавя и един фокус върху информацията, разпространявана от радио „Свобода“ и „Свободна Европа“ в достатъчно мрачни и заплашителни нотки. Като се добави към това нуждата от позитивна пропаганда на приетата през 1971 година нова конституция, духът на вестника все повече напомня неговите ранни години, характеризиращи се със силна цензура и материали, възхваляващи комунизма. Същевременно обаче темата за така необходимата критика продължава да се появява понякога и да напомня за тази централна задача, която се отрежда на хумора и сатирата.

Израз на характерното за 70-те години на миналия век положително отношение към хумора и сатирата и все по-активното им внедряване към държавната пропаганда са организирани в този период мероприятия за обсъждане на състоянието и проблемите на тези жанрове. През 1974 година се провежда теоретична конференция за въпросите на хумора и сатирата. В докладите от тази конференция чрез характерния за такива мероприятия приповдигнат патос на участниците се набелязват тенденциите, проблемите и преди всичко задачите и целите, които се поставят занапред пред това творчество. Последните са показателни за сериозната промяна на отношението към хумора и сатирата. Това е видно още от самото начало на встъпителния доклад на конференцията, изнесен от Андрей Гуляшки, който отрежда на тези жанрове челно място в идеологическата борба: *„Идеологическият ни фронт пази подстъпите на нашата революция от вражески пробиви ОТВЪН, той създава условия за настъпление, за пренасяне идеологическия огън върху вражеска територия, но той пази подстъпите на нашата революция и ОТВЪТРЕ, и не само в политически аспект, но и в социалнопсихологически; и ако литературата ни заема едно от централните места в бойния му ред, то в самия неин боен ред хуморът и особено сатирата заемат не второстепенни, попълващи, а централни места. Затова ние отдаваме толкова голямо значение на въпросите, свързани със състоянието на хумора и сатирата в нашата литература. Л190“* (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 190). Той се опитва в известен смисъл да намери оправдание на необходимостта от критика дори в социалистическото общество, отбелязвайки, че сатирата се появява като отговор от

„грубото разминаване“ на действителността и идеала: *„И тъй като идеалът никога не се покрива с действителността, макар в социалистическото общество той да не влиза в антагонистично противоречие с нея, критичността остава постоянна черта на литературата, и сатирата не губи значението си, като своеобразна изява на критичността“* (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 192). Това, което продължава да изглежда като най-голяма опасност при „изобличаването“ на т.нар. отрицателни явления в обществото, е това да не бъдат представяни като закономерности. Гуляшки отбелязва, че борбата с тези явления върви добре, но би била по-успешна, ако критиката на недостатъците не е съпътствана със страх, че по този начин може да се „дискредитира моралния облик на нашето общество“ (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 197). В крайна сметка той посочва конкретните цели, към които следва да се насочи тази критичност на сатирата: *„хуморът, и особено сатирата трябва да излязат във всеоръжие срещу неприсъщите за нашия строй тенденции на потребителство и оеснафчаване. (...) Простор за действие на хумора и сатирата разкриват някои аспекти на така наречената масова култура. Във всеоръжие трябва да се настъпи срещу агресивната пошлост на естрадната музика и на естрадните програми, на програмите за развлечение и забава в местата за отдих и туризъм, срещу сивия поток, който се развива от популярните концертни зали, до кварталните ресторанти. Още по-активно трябва да настъпят хумора и сатирата срещу буржоазната идеологическа пропаганда, срещу разюздания антисъветизъм“* (ЦДА. Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 200). Този призив за изправяне на критиката срещу популярната култура, идваща преди всичко от Запад, както и срещу набиращата сили антисъветска пропаганда, напълно отговаря на тематичното разнообразие на вестник „Стършел“, а изискванията за конкретна насоченост на материалите напомнят онези от началото на 60-те години, макар основните цели да са изместени. Максим Наимович на конференцията изнася доклад върху проблемите на хумористичната и сатиричната проза, който също отново е посветен на задачите, които са имали и предстои да имат тези жанрове в идеологическата борба. Както често се започват дебатите за актуалното състояние на тези жанрове, той също се връща назад в годините преди социалистическото управление в страната, за да отбележи колко важна е била сатирата тогава като критика на буржоазния модел. По думите му, тогава тя се е борила срещу обществото, а след 9 септември е имала нова задача – да го защитава и да „насочи

стрелите си срещу тия, които подкопаваха устоите му“ (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 204), като в това отношение е имала много важна и решителна роля: *„под нейния точен обстрел попаднаха западните военнoлюбци и диверсионните централи, спекулантите и чуждопоколонниците, съзаклятниците във военна униформа, опозиционерите и всевъзможните останки от миналото. Отделен въпрос е доколко създаденото от сатиричната проза през тези първи години след победата има трайна художествена стойност; по-важно е да изтъкнем активното отношение на сатирата към злободневните проблеми, участието ѝ в моралния разгром на силите, които противодействаха за изграждането на социалистическото общество. Показателно е, че създадените тогава от нея образи като гражданина Мърморков, Киро Торука, Джони Лекето и др. добиха популярност и нарицателно значение.“* (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 205) Той подчертава, че това време вече е отминало, буржоазията я няма като прослойка и затова жанрът има нова задача, която е много по-трудна. Хуморът и сатирата вече трябва да „изобличават негативното“ не само като нещо останало от миналото, но и като нещо, което намира основание за съществуване и в този период. Наимович отбелязва, че не само във Стършел, но и на други места в печата се публикуват подобни разобличителни материали, в които обаче той вижда два основни проблема. Първият от тях е свързан с художествената им стойност, а вторият – с потенциала им да решат големите въпроси, които стоят пред сатирата. Визирайки основно фейлетоните, той посочва, че те не стигат нужната дълбочина и затова имат съдба на еднокдневки. Неговото мнение е, че някои автори твърде изопачават истината или в по-лошия вариант – показват само действителността. Техните разкази са лишени от художествена стойност, а после обвиняват редакторите, че не публикуват творбите им поради страх от истината (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 217). Според него такива *„наши автори се увличат в стремежа си да демонстрират гражданска смелост и прехвърлят бариерата, насочват острието на своята сатирична язвителност изобищо срещу обществото, срещу социалистическата система като цяло“* (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 233). Следващият доклад от конференцията е на Симеон Хаджикосев и е посветен на хумора и сатирата в поезията. Отново се правят общи генерални изказвания за нуждите, целите и задачите, които стоят пред тези жанрове през това десетилетие. Той смята, че най-точното определение за сатирата в социалистическото общество е на Светослав Минков в „Мисли за сатирата“: *„В*

днешната наша действителност на всестранен подем и градеж никой няма нужда от сатира-ода, от сатира-сироп. На сатурата е присъща горчивината на лекарството и болката от нажежено желязо до загнилото място. Ние се нуждаем не от подстриган и анемичен хумор, не от сиви глуповати фейлетончета, а от пълнокръвно, безпощадно, високохудожествено изобличение на пороците и недъзите.“ (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 230)

Според Хаджикосев на Запад безпочвено се твърдяло, че сатурата е противоположна и неприсъща на социалистическите страни, но и напомня, че повече от 10 години не е имало обсъждане на проблемите на сатурата, което е особено показателно за подценяването на този важен жанр. По негово мнение, съвременната ни сатирична поезия е твърде малка по обем. През изминалите 10 години не са отпечатани повече от 30 сборника със сатирични стихове и епиграми. Крайният му извод е, че „безспорно нямаме основание да бъдем удовлетворени от състоянието на нашата сатура“ (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 254). В същото време той отбелязва, че „сатурата в социалистическото общество не е поставена в конфликтно положение спрямо политическата власт, защото нейната главна цел е „изправянето на „кривиците“ на обществото в името на народното благо“, а след Декемврийския пленум от 1972 година и Юлския и Октомврийския пленум от 1973 г. е още по-нужна: „нашата сатура трябва да бъде партийна сатура, страстно воюваща срещу благодушието, инертността, кариеризма, еснафството, безразличието, снобизма и всичко онова, което обективно възпрепятствува нашето движение напред. Същевременно тя трябва да бъде истински талантлива сатура, която да клейми злото ту с унищожавания къртеч на сарказма, ту с гръмогласния смях на възмутения здрав разум, ту с шеговитата полуусмивка на остроумния намек. Нашата съвременна сатура трябва да бъде достойна за творческия патос на епохата, в която живеем и за богатите традиции на българската сатура от миналото. Към това ни призовава и нашата Партия“ (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 255).

Колкото и възторжено да звучи това обаче на практика промяната е само в говоренето за сатурата и нейната роля, доколкото това изискване за партийност я поставя в служба на всички онези вече добре познати сюжети, представящи т.нар. „отрицателни явления“ в обществото. В този смисъл трудно може да се допусне, че ще бъде постигнато търсенето на по-висока художествена стойност на творбите, които, макар и с променено

през годините съдържание, всъщност остават затворени в същите рамки. Дори нещо повече – изследването ще твърди, че това особено внимание, отделено на хумора и сатирата през 70-те години, не само не открива широките хоризонти за развитие на това творчество, а се опитва по нов начин да го въвлече активно в пропагандната система на държавата и да го постави в служба на борбата с новите пречки в обществото, като в същото време поставя изискване за високо художествено ниво. Това е възможно обяснение за вече коментираните изменения, настъпили във вестник „Стършел“, а също и за нарастващия интерес към дейността на Дома на хумора и сатирата. След края на споменатата конференция реч произнася и Тодор Живков, който също говори за новия етап от социалистическото развитие и за нуждата от произведения, които да отразяват новите процеси. Същественото от неговата реч се свежда до това, че не може хуморът и сатирата да бъдат обект на монопол само за онези, които се занимават с тях. *„Не бива хуморът и сатирата да се схващат като монопол на група творци. Ние уважаваме другарите, които работят във в. Стършел и всички, които работят в хумористично-сатиричния жанр. (...) Но от хумор и сатира се нуждае целият наш творчески фронт: киното, театъра, изобразителното изкуство, музиката и т.н. Хуморът и сатирата трябва да пронизват всички родове и жанрове на литературата и изкуствата“* (ЦДА, Ф. 378Б, оп. 1, а. е. 218, л. 20). Речта му завършва с коментар за необходимостта от критика и условията ѝ за съществуване в социалистическото общество. На практика думите му не внасят нищо ново по отношение на хумора и сатирата, за пореден път поставени в служба на определени идеологически задачи: *„Как да не може да се критикува?! Може и трябва да се критикува! Важното е от какви позиции се критикува и в името на какво се критикува. На нас не ни е нужна критика с две остриета. (...) Социалистическият хумор и социалистическата сатира трябва да бъдат като хирургически нож – нож, който изрязва слабостите и недъзите, а не реже където завърне и каквото завърне; чисти и лекува, а не поражява обществения организъм“* (ЦДА, Ф. 378Б, оп. 1, а. е. 218, л. 23).

Би могло да се допусне, че това мобилизиране на хумора и сатирата в служба на Партията оказва особено благоприятно влияние за развитието на Дома на хумора и сатирата в Габрово. След успехите на първото международното биенале, проведено през 1973 година, първоначалният страх от възможността чрез участието на западни творци да се създадат условия за критика на социалистическата система стихва и започва все по-

ясно да прозира възможността чрез тези мероприятия да се работи за изграждане на позитивен образ на НРБ, за привличане на все повече чуждестранни туристи и дори за превръщане на Габрово в „световна столица на смеха“. През 1975 година Домът на хумора и сатирата отваря своите изложбени зали за посетители от цял свят, а през 1977 година там се провежда и Международния литературен конкурс „Хитър Петър“. В края на това особено силно десетилетие и до голяма степен в резултат от разработената през 1978 г. година комплексна програма за развитие на Дома на хумора и сатирата, на следващата, 1979 година, ДХС е вече обявен за уникален национален културен институт за популяризиране хумора на народите. Програмата е изготвена за периода 1978-1985 година и сред ползваните от това изследване документи тя е в най-голяма степен показателна за голямото значение и потенциала на тази институция, за амбициите, които поражда у властта и преди всичко в Комитета за култура, изиграл особено голяма роля за развитието на Дома. Комплексната програма е определена като „конкретизация на решенията на Третия конгрес на българската култура и по-точно на изискването в по-широки мащаби да се премине към комплексно-целеви програми за решаване на основните задачи на културния фронт“ (Архив на ДХС, ф. 163, оп. 1, а.е 1, л. 4). В първата част е посочено, че задача на Дома е: „да събере, съхрани, проучи, покаже и пропагандира хумора и сатирата като художествена ценност и наследство, създадено от всички народи на света в различните родове и жанрове изкуство“ (ЦДА, Ф. 405, оп. 9, а. е. 696, л. 16), като през този начален етап на дейност, както вече беше посочено, успешно са проведени редица събития. Работната група, след анализ на резултатите от този етап, заключава, че „постигнатото е една солидна основа за развитие и бъдеща многообхватна дейност в национален и международен мащаб на Дома на хумора и сатирата“ (ЦДА, Ф. 405, оп. 9, а. е. 696, л. 16), което е довело до извода, че могат да се поставят и нови задачи на Дома. По същество тези нови задачи се състоят в това той да се превърне в „един от националните мултипликационни механизми за сферата на художественото творчество, културната дейност и средствата за масова информация“ (ЦДА, Ф. 405, оп. 9, а. е. 696, л. 17). В първия раздел на програмата се „решават проблемите за разкриването на съвременните тенденции в използването на хумора и сатирата в идеологическата сфера“ (ЦДА, Ф. 405, оп. 9, а.е. 696, л. 16). Същото се отнася и до международните отношения след съвещанието в Хелзинки. Разглежда се и проблема за ролята на хумора и сатирата в националната

програма за естетическо възпитание, като текстът подчертава, че „проблемът за естетическото възпитание е изходен момент и една от главните задачи, които се поставят за решаване в изготвената комплексна програма на Дома.“ (Архив на ДХС, Ф. 163, оп. 1, а.е. 1, л. 25). Програмата напомня, че още при утвърждаването на решенията на 10. конгрес на БКП са поставени нови изисквания към културния фронт и конкретни идеологически задачи, поставени от А. Лилов на февруарския пленум на ЦК на БКП през 1974: *„Съвременният хумор ни предоставя по-големи възможности за общуване и сближаване на народите. Хуморът и сатирата присъствуват и се проявяват във всички жанрове на изкуството. Всеки автор в своята творба присъствува с националната си принадлежност, а зрителят носи своето национално светоусещане. В отношението автор-зрител на дело се осъществява общуване между народите. Именно затова цялостната дейност на Дома на хумора и сатирата трябва да бъде насочена към създаването на форми за това общуване и към тяхното целенасочено ръководство, което да разкрива възможностите за комплексно идеологическо въздействие в интернационален мащаб“* (ЦДА, Ф. 405, оп. 9, а. е. 696, л. 17). В документа се отбелязват две конкретни цели: *„борба за един по-добър и по-красив свят – свят без войни и насилие, както и осъществяване на естествен културен обмен между най-прогресивните творци, независимо от политическите различия, което създава възможност за осигуряване на изключително ефективен своеобразен път за пропагандиране на комунистическите идеи“* (ЦДА, Ф. 405, оп. 9, а. е. 696, л. 17). А утвърждаването на Габрово като „световна столица на смеха“, по думите на Живков, се свързва с реализиране на определени идеи във връзка с международното сътрудничество на страната: развиване на контактите, разпространение на културата, по-лесен достъп до нея и прочее. Основната цел на комплексната програма е поставена във втората част: *„Домът на хумора и сатирата да се изгради и утвърди като уникален културен институт и един от световните центрове на хумора и сатирата, създадени в различните родове и жанрове изкуства от творци и народи. Да бъде наши, български принос в културното сътрудничество в изграждането и съхранението на световната култура в областта на хумора и сатирата“* (ЦДА, Ф. 405, оп. 9, а. е. 696, л. 18). Сама по себе си тази програма е достатъчно свидетелство за амбициите, свързани с развитието на Дома на хумора и сатирата като институция с международно значение, която има потенциал да донесе на местното и централното управление на страната

изключително много дивиденти от различен порядък. Важен фактор в това отношение е и големият туристически поток в района, който е свързан не само с Дома на хумора в Габрово, но и с намиращите се в близост не малко туристически забележителности като парк-музей Бузлуджа, етнографския комплекс „Етъра“, град Трявна, Велико Търново и село Боженци. Това дава основания на съставителите на програмата да предложат изграждането на „един представителен хотел“, който да отговори и на възможността за “превръщането на габровския териториален и природен комплекс в един от центровете за целогодишен конгресен туризъм“ (Архив на ДХС, Ф. 163, оп. 1, а.е. 1, л. 70). Тази идея впоследствие придобива още по-конкретни измерения. В доклад от 1979 година на Людмила Живкова, председател на Комисията по култура, и Тодор Пангелов – председател на ОНС – Габрово, във връзка с развитието на Дома на хумора и сатирата, се предлага през осмата петилетка да се построи Интерхотел с 500 места в Габрово, за да обезпечи големия туристически поток, като се отбелязва, че посещенията в Дома растат с около 30 процента годишно, от които 70 процента са на международни туристи (ЦДА, Ф. 1Б, оп. 78, а. е. 943). Още през 1976 година на заседание на Съвета на председателите на творческите съюзи, което обсъжда и провеждането през следващата година на творческо обсъждане на проблемите на хумора и сатирата, се дава предложение то да се проведе в Габрово след приключването на фестивала, който вече е придобил национален и международен характер. Людмила Живкова, която е председател на заседанието, одобрява идеята с аргумент, че това ще даде възможност за търсения мултипликационен ефект, „защото ние ще използваме фестивала, а ще поставим редица проблеми и въпроси, които са свързани със спецификата на самия творчески процес. И от тук ние ще получим мултипликационния ефект, защото ще засегнем много повече въпроси, които даже един фестивал поставя по същество“ и след това допълва за хумора и сатирата, че *„след като партията и правителството обръщат такова голямо внимание и отчитат голямата роля на този жанр, това е именно с цел ние да помогнем чрез спецификата на този жанр в решаването на обществените проблеми, които сега стоят пред нас. Това е фактически отричането на всичко старо, което си отива, и утвърждаването на новото“* (ЦДА, Ф. 288Б, оп. 1, а. е. 217, л. 77).

По справки, получени от Дома на хумора и сатирата, във връзка с развитието на Биеналето, става ясно, че международният интерес не стихва и през последното

десетилетие от социалистическото минало на България, а програма на Комитета по култура от 1984 година за провеждането през следващата година на Националния фестивал на хумора и сатирата свидетелства за поддържането на високите очаквания от дейността на Дома: *чрез своето възпитателно значение и социално-класова същност хуморът и сатирата да се свържат още по-тясно с работата на целия творчески и идеологически фронт; да се стимулира авторската и национална заинтересованост от представяне в Дома като център на хумора на народите и да превърне неговото изграждане в общо, от взаимен интерес, дело; да използва забележителната информационна мобилност и контактност на формите на хумора и сатирата за взаимно опознаване, сближаване и сътрудничество между народите; да поощрява съвременното художествено творчество в областта на хумора и сатирата в дух на хуманизъм, духовно осъвършенстване и прогрес, да насърчава срещите между творците, работещи в тая област, чрез международни прегледи, изложби, конкурси, фестивали, издания и др., да осъвършенствува международния културен обмен; да стимулира възраждането и запазването на традиционните форми на масово народно веселие* (ЦДА, Ф. 405, оп. 10, а. е. 429).

Между вестник „Стършел“ и Дома на хумора и сатирата: къде е мястото на хумора?

Същевременно вестник „Стършел“ през последните си 10 години, като подчинена на държавното управление медия, ще продължи да поддържа относително еднообразна линия на основните сюжети, чиито централен аспект ще бъде критиката. Това ще остане фундаменталната разлика между материалите във вестника и творбите, допуснати до фестивалите в Габрово. Подобно твърдение намира място тук не без основание. Особено важно е да се посочат основните разлики между двете изследвани институции, защото ако природата на хумора и сатирата е критиката и тя именно допринася за художествената стойност на дадено произведение, било то карикатура или фейлетон, е редно да се изложат множеството разминавания в оценките на това кое е пространството за стойностен хумор през социализма, къде е истинската критика. Преди да се пристъпи към представяне на тези противоречия, важно е да се напомни, че визираните от това изследване творби, са произведенията, намерили място във вестник „Стършел“ и Дома на хумора и сатирата в

Габрово във всички негови изяви. Съвсем умишлено е пропускането на вица, който е особено специфична хумористична форма от неофициален характер (1). Тази последна част от изследването иде да онагледя с няколко примера противоречивото отношение към хумора и сатирата, за което свидетелстват обектите на това изследване, като същевременно ще утвърди техния избор, представяйки някои съпоставки помежду им, правени от свързани с тях личности. Дафина Генова, в своя публикация върху хумора в тоталитарното общество, цитира изказване на Михаил Вешим (главен редактор на „Стършел“ по времето, когато излиза публикацията) по отношение на материалите във вестника: *„в годините на социализма този вестник беше едно от малкото места, където имаше някаква критика. Разбира се, критиката беше дозирана и се контролираше от главния редактор и съответния отдел на ЦК на БКП. Въпреки това понякога се прокрадваха четива и карикатури, които с езоповски език можеха да намекнат нещо за режима“* (Генова: 2013, 73). Ето пример за едно такова „прокраждане“. Годината е 1958, държавата се бори с култа към личността и призовава за критика и самокритика във всяко отношение, за да се изчистят нередностите, оставени от този период, за да се продължи напред към светлото социалистическо бъдеще. Брой 630 на вестника публикува няколко епиграми на Радой Ралин под заглавие „Как се завладява място в литературата“, които по относително безобиден начин споменават и други форми за издигане в литературните среди. Впрочем ходатайството и назначаването на близки и роднини са сред най-известните и обсъждани „отрицателни явления“ за целия период на социализма и присъстват като дежурна тема за вестника, с което епиграмите на Ралин наистина не изглеждат впечатляващи. Още в следващия брой обаче се намира отговор на твърденията на автора. Ангел Тодоров пише стихотворение със заглавие „Не, не е критика това“, в което обвинява Ралин в клевета и му напомня, че „друг хумор ни е нужен“ (Стършел, 1958: №630). Този пример е показателен за това, че изискването за критичност и самокритичност върви с точно определени изисквания каква да бъде или по-специално да не бъде критиката, но и отчасти потвърждава твърдението на Вешим, че някаква форма на неodobrena от властта критика все пак се случва да стигне до печат. Според вече споменатата статия на Дафина Генова Домът на хумора и сатирата в Габрово е „живо доказателство за това какъв хумор е толерирала и промотирала Партията-държава“. В подобен план тя се позовава на твърдение на английския хуморист Алън Седлър, който

докато е гостувал на фестивала, заедно с творци от цял свят, забелязал, че сред разглеждащите експонатите в Дома на хумора и сатирата, никой не се е смееел (Генова: 2013, 73). Това изследване няма компетенциите да оценява кое е смешно и кое не е, но на база събрания емпиричен материал е в състояние отговорно да направи съпоставка между публикуваното в „Стършел“ през целия период на социализма и творбите, допускани до участие в биеналетата в Габрово от 1973 година до края на социализма. В това отношение база за сравнение не може да има, тъй като допусканите до биеналето материали, които имат изобщо някаква критичност, освен антиамериканските такива, се отнасят единствено и само до определени човешки недостатъци като пианството, мързела и суетата. В много малка степен като критични материали биха могли да се приемат и тези, които са свързани със замърсяването в големите градове, но те от своя страна свидетелстват и за ускореното икономическо развитие на страната, от която идват. В „Стършел“ критиката е много по-широкоспектърна и често показва и някои дребни несъвършенства на социалистическото общество като лошите пътища, недостига на стоки, реденето по опашките, недостатъците в модната конфекция и прочее материали, които изглежда немислимо да стигнат до биеналето в Габрово. Същевременно е особено любопитно как през 1965 година на първата десетдневка на хумора и сатирата в Габрово е изложена и карикатурата на Симеон Спиридонов, изобразяваща Тодор Живков, излегнат на фотьойл, съставен по думите на самия автор от „милионната маса обикновени българи“. Обяснението на автора как това е било възможно, е в отдалечеността на Габрово от столицата – „по това време бях в Габрово, а в Габрово никой не гонеше за такива работи“ (Спиридонов, 2007: 122). Това твърдение е интересно и до голяма степен звучи правдоподобно, макар и да е в разрез с идеята, че Габрово е мястото, където се намира официално одобреният хумор. Подобно е схващането на Йордан Хаджиев, който отбелязва, че сред софийските хумористи се е адмирирала идеята за създаване на такова пространство за хумор и сатира далеч от столицата, отбелязвайки за вестник „Стършел“, че е бил *„самотно хумористично издание, но орган на ЦК на БКП. Партията на властта си издава хумористичен вестник, който по условие трябва да я клати. Ами толкова ще бъде хумористичен. Той беше безпомощен, силно цензуриран и въпреки това стигна огромния тираж от 500 000“* (Хаджиев, 2007: 126). В подкрепа на това допускане, че в Габрово има условия за разгръщане на същността на хумористичното творчество или по-точно, че в София такива условия липсват, е

фактът, че на 16 март 1979 година Държавна сигурност арестува художника Тодор Цонев в дома му в София и конфискува над 900 изображения, преди всичко на Тодор Живков, но също така и на други висши партийни ръководители (Милев, 2018: 85). Тук е мястото да се отбележи, че художникът е спряган за един от идейните създатели на Дома на хумора и сатирата, като негова е идеята за наименованието му, за изграждане на скулптурен парк около сградата и нейното външно пластично оформление, както и други заслуги. Впрочем неговите първи карикатури са публикувани във вестник „Стършел“ още през 1959 година, но с голямо разочарование от наложените изисквания, които деформират самата природа на карикатурата: *„изображения, смътно напомнящи карикатури, скрупулъзно описани в конкретиката си, илюстрират нередности в някое ТКЗС, в предприятие или на полето и толкова. Карикатурата е принижена до дребнотемиято на занемарената техника преди жътва в стопанството на село Ябълково, неосигурения транспорт на хляба в с. Костадиново и т.н. и т.н. Струва ли си въобще усилието!“* (Милев, 2018: 35). Като последен пример за противоречията по отношение на това къде е било истинското убежище на хумора и сатирата в рамките на една политическа система, която налага такива ограничения, засягащи и осакатяващи самата изначална същност на това творчество, изследването ще се върне отново на Радой Ралин, който вероятно ще остане най-проблематичният творец в областта на хумора и сатирата за изследвания период. Причината за това не е само в „двусмислеността на идейната му позиция“ (ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111, л. 244), но и в това, че Ралин е считан от всички за един от най-талантливите хумористи, а както стана ясно по-рано, има съществен дефицит на качествени творби в областта на хумора и сатирата, което прави особено важно откриването и утвърждаването на подобни таланти. През 1968 година от печат излиза книгата на хумориста с илюстрации на Борис Димовски със заглавие „Люти чушки“, която властта определя като „вредно произведение“, издаването на което е „политическа грешка, свидетелство за липса на елементарен идеен и художествен критерий от страна на нейните издатели и редактори“ (ЦДА, Ф. 1Б, оп. 36, а. е. 299, л. 3-4). Като резултат още през същата година са конфискувани и изгорени 20 000 копия от книгата, а Ралин и Димовски изпадат в немилост. Интересното обаче е в това, че мястото, където и двамата ще намерят подслон за своето творчество, се оказва именно Домът на хумора и сатирата в Габрово, чието мото „Светът е оцелял, защото се е смял“ е измислено от Радой Ралин.

Заключение

Силата да отрича, но и възможността да утвърждава властта чрез средствата на осмиването правят задачите на хумористичното творчество в рамките на тоталитарния социалистически режим важна и интересна тема, предоставяща широки изследователски хоризонти. Настоящият текст представлява скромен опит в това поле за относително хронологично представяне на основните процеси, засягащи това творчество, разгледани през две пространства, предназначени специално за хумор и сатира, възникнали до голяма степен като резултат от тези процеси, но и надживели в крайна сметка самата социалистическа система. Вестник „Стършел“ се появява в зората на социалистическото управление в страната като опит да се овладее критичната природа на хумора и сатирата и да се използва за утвърждаване на новоустановената власт. През целия изследван период вестникът остава инструмент на държавната пропаганда и се опитва да отговори на поставяните през различните етапи изисквания, но в същото време чрез критичните си материали свидетелства за немалкото нередности, които съпътстват живота на социалистическия гражданин. По обратен път Домът на хумора и сатирата се появява в много по-късен етап като местна инициатива, чиито първи големи изяви изправят властта на нокти, но в стремежа си да се съхрани и развива, не си позволява да наруши наложената цензура в изкуството, поради което в известен смисъл се превръща в пространството, което чрез хумора и сатирата работи за утвърждаване на социализма дори на международно ниво. Това от своя страна дава на тази институция негласните правомощия да съхранява далеч от столицата онези хумористични образци и дори личности, за които няма място около центъра на властта.

Бележки:

(1) Редно е да се отбележи, че от определен момент нататък последните страници на „Стършел“ имат рубрика с вицове, които по данни от социологическите проучвания са най-атраktivните за читателите материали. Те обаче не са циркулиращите сред населението политически вицове, заради които не малко видни българи са арестувани, съдени и дори изпращани в лагери.

Използвани архивни материали:

Архив на ДХС, ф. 163, оп. 1, а. е 1
ЦДА, Ф. 1271К, оп. 1, а. е. 142
ЦДА, Ф. 158, оп. 10, а. е. 74
ЦДА, Ф. 1991, оп. 1, а. е. 313
ЦДА, Ф. 1Б, оп 15, а. е. 640
ЦДА, Ф. 1Б, оп. 36, а. е. 299
ЦДА, Ф. 1Б, оп. 78, а. е. 943
ЦДА, Ф. 288Б, оп. 1, а. е. 217
ЦДА, Ф. 357Б, оп. 1, а. е. 111
ЦДА, Ф. 378Б, оп. 1, а. е. 218
ЦДА, Ф. 405, оп. 10, а. е. 429
ЦДА, Ф. 405, оп. 9, а. е. 696

Използвана литература:

Boeva, S. 2007. *Ideynite stroiteli na Doma na humora I satirata*. In: Tsankova, T., D. Marinchevska, G. Boneva, S. Boeva, V. Georgieva-Kozareva (Eds.) *Za doma na humora I satirata – seriozno*. Gabrovo: published by Museum “House of humor and satire”

Fartunov, S. 2007. *Intervyu sas Stefan Fartunov*. In: Tsankova, T., D. Marinchevska, G. Boneva, S. Boeva, V. Georgieva-Kozareva (Eds.) *Za doma na humora I satirata – seriozno*. Gabrovo: published by Museum “House of humor and satire”

Genova, D. 2013. *Plug the fridge into the radio socket or about the gap between delegated reality and reality*. In: D. Genova & S. Stanoev (Eds.) *Humor: Views, practices, Techniques*. Sofia: Prof. Marin Drinov academic publishing house

Hadzhiev, Y. 2007. *Monolog na Yordan Hadzhiev*. In: Tsankova, T., D. Marinchevska, G. Boneva, S. Boeva, V. Georgieva-Kozareva (Eds.) *Za doma na humora I satirata – seriozno*. Gabrovo: published by Museum “House of humor and satire”

Milev, I. 2018. *Todor Tsonev. Hudozhnikat v syanka*. Gabrovo: published by Museum “House of humor and satire”

Spiridonov, S. 2007. *Intervyu sas Simeon Spiridonov*. In: Tsankova, T., D. Marinchevska, G. Boneva, S. Boeva, V. Georgieva-Kozareva (Eds.) *Za doma na humora I satirata – seriozno*. Gabrovo: published by Museum “House of humor and satire”

